



İ S T A N B U L

YÜKSEK İSLÂM ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

Revue de l'Institut des Hautes Etudes Islamiques

SAYI II

İ S T A N B U L
EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ
1 9 6 4

DİN DUYGUSU

Prof Dr Necmeddin Berkin

Din, insan tabiatının pek çok temâyülünü tatmin eder. İşte onun bu hasleti de din duygusunun aynı zamanda hem muğlâklığını, hem de kuvvetini izah etmektedir.

İlk zamanlarda din, sonradan felsefe ve ilme devredilen vazifeyi görmektedir; iptidai insanlığın aynı zamanda felsefesi ve ilmidir; câhil zekâlara kâinat hakkında kabul edebilecekleri yegâne izahı getiren odur; zira felsefe ve ilim gibi insanı tek mil hâdiseleri sebeblere bağlamağa sevkeden aklı insiyakten neş'et eder. Fakat insan bu sebepleri ilk evvelâ kendi şahsiyetinin örneğine uygun tasavvur eder, yâni canlı, zekâya ve iradeye sahip, kendisi gibi muayyen gayelere müteveccih, zevk ve izdirap duyan, aşk ve nefret hisleri besleyen sebebler...

İşte pozitivist mektebin başı Auguste Comte'un ilâhî devir adını verdiği beşerî âlemin aklı tekâmülünün ilk devresi böyle başlar. Bu devrede insan, etrafındaki her şeyde, yıldızlarda, nehirlerde, dağlarda, canlı mahlûk veya cansız eşyalarda, yaşayan, akla sahip, fenalık veya iyilik yapabilecek ve kendisine nispeten çok kudretli olmalarına ve çok defa anlayamayacağı veya tahmin edemeyeceği hareketlerde bulunmalarına rağmen kendisi ile aynı mahiyette varlıklar görmektedir; bu gizli kudretlere tâbi olduğu için de onlara tapar, itaat, korku ve hürmet nişaneleri ile, kurbanlar ve dualarla onların müsamahasını celbetmeye, öfkelerini bertaraf etmeğe çalışır.

Felsefe ve ilim tekâmül ettikçe din, aydınlara karşı kâinatı izah vazifesini gittikçe daha az ifa edebiliyor gibi görünüyor; fakat, muhakkak ki, ilim ve felsefe kendileri için meğhul olan insanların büyük kitlesi nezdinde bu vazifesini tamamen yerine getirmekte devam ediyor. Hat-

tâ, felsefe ve ilim ile biraz ilgisi olanların çoğu dahi ya dinî doğmatizm ile ilim ve felsefenin veremediği kat'iyet ihtiyacını karşılamak veya nisbî yahut nâtamam buldukları ilmî ve felsefî izahları itmam etmek için dine bağlı kahyorlar veya ona geri dönüyorlar.

Şuna işaret etmeli ki, umumî anlamda din denildiği zaman bir taraftan muhtelif itikatları ve dinî ibadet şekillerini içine alabilen din duygusu, diğer taraftan da müslümanlık, hiristiyanklık, budizm gibi muayyen dinler anlaşılmaktadır.

En ulvî din duygusu ruh ve hakikat olarak Allah sevgisi, daha dünyevî hayatta iken ebedî hayata iştirâk gayretidir. Bu his mutlaka muayyen bir dine bağlılık şeklini almayabilir. Bu esastan hareket edildiği takdirde, Sokrat, Aristo, Eflâtun gibi mütefekkirlerin muayyen bir dine bağlı olmamalarına rağmen dinsiz oldukları söylenemez.

Din duygusu onu bir dereceye kadar maddileştiren, tespit eden ibadet şekilleri ile haricen tezahür eder. Zira beşeriyet heyeti umumiyesile ele alındığı takdirde, nazarı bir idealizm ile iktifa edemez; o, zekâ ve akıldan ziyade duygulara ve muhayyileye hitap eden alâmet ve merasimler arar.

Bundan başka, insanda, anlamadan, itaatle, körükörüne inanmak, ne kadar az anlarsa o kadar kuvvetle inanmak ihtiyacı da vardır. Muhakkak ki bunun aksi de vâridir. Beşerî tabiatın nâmütenahi muğlâklığı içinde böyle tezatlarla rastlanır. Bazı kafalar tabii olarak rasyonalizme mütemâyildir: Ancak anladıklarına inanırlar; onlar için karanlık, izah edilemeyen her şey şüpheli veya imkânsızdır. Diğerleri tabiaten mistiktirler: anlaşılmayan şey onları cezbeder; çok vâzih olan şeyden çekinirler; bedahat onlar için hakikatten ziyade hatânın işaretidir. Dinî inançların ekserisi insan anlayışına kapalıdır; akla değil, imana hitap ederler. Bu bakımdan insan ruhunda çok tabii, çok derin olan "inanma" ihtiyacını tatmin ederler. Bir kaç asırlık felsefî ve ilmî kültür — ki bu da bir dereceye kadar mahdut ve sathîdir — bu inancı yıpratamamıştır. Diğer taraftan dinî akideler lehine uzun bir an'nenin otoritesi de mevcuddur ve bunlar kendilerini ferde, o zamana kadar onlara bağlı kalmış ve halen de bağlı olan sayısız müminin müşterek kuvvetile kabul ettirirler. Dinlerin bu sosyal karakteridir ki, onların muazzam ve muannit tesirini izah eder. Bu sosyal karakter, ayrıca, dinî ahlâka da sırf felsefî ahlâka nazaran büyük bir üstünlük temin etmektedir.

Herhangi bir mezhep düşüncesi dışında, bir filozof veya âlim gözü ile tedkik edildiğinde, görülür ki, dinler, ferdin tabii temayüllerinden

doğmaktadır. İşte din duygusunun tezahürlerinin beşeriyete şâmil olarak mevcudiyeti ve temadisi de bundan ileri gelmektedir; bunların bazıları insanda çok derin muhtelif ihtiyaçlara cevap verir ve bu sebebledir ki, bir kaç kişinin gayretile bugünden yarına ortadan kalkamaz. Din duygusunda mündemiç öyle bazı hisler vardır ki, bunların yok olması insan ruhunda muazzam bir boşluk bırakır: sonsuzluk ve ideal hisleri gibi.

İnsanın, hiç olmazsa ara sıra, kâinatın sonsuzluğu karşısında kendi mevcudiyetinin ve aklî kudretinin hududlarını idrak etmesi faydalıdır. Sonsuzluk ve mutlaklık fikrinde insan zekâsını günlük basit hâdiselerin fevkiye çıkararak yükselten bir şey vardır. Sâdece bu hâdiselere bağlı kalarak maddî menfaat kaygusuna dalan ferdler ve milletlerden hayır gelmez. İlim adamının dahi araştırmaları sırasında tamamen nüfuz edemeyeceği bazı şeylerin mevcut olduğu hissini muhafaza etmesi lâzımdır. Bu sebeblerledir ki din duygusunun insan ruhunda yaşatılması beşeriyet için faydalıdır. Din hissini menbaları kurutulursa, beşerî hayatın asâletini ve güzelliğini teşkil eden sonsuzluk ve ideal hisleri de aynı zamanda yok edilmiş olur. Fakat şunu da ilâve etmeli ki, din duygusunu meydana getirmek üzere birleşen muhtelif his ve temayüller daima aynı derecede takdir ve kabule şayan değildir. Din duygusunun basit şekillerine öyle insiyaklar, temayüller karışır ki, bihakkın rasyonel ve liberal bir terbiye bunu mürakabesi altında tutmaz ve bunların bazıları ile mücadele etmezse, içtimâî bakımdan çok zararlı neticeler hâsıl olabilir: meselâ bilinmiyen şeyin korkusu ki bundan iptidâî muhitlerde fecî hurafeler doğabilir; insanda mevcut gayrimes'ur hodgâmlık ki yobazı kendi selâmeti dışında hiç bir şey ile alâkadar olmamağa sevkeder; nihayet, zâhiri bir tevazu altında gizlenen gurur ki, bu da îman eden kimseyi sâdece kendisinin mutlak ve ebedî hakikate vâkıf olduğuna inandırır. Din hissini böyle hurafe ve fanatizme dalmaması için laik öğretime de mühim bir vazife düşmektedir. Vakıa laiklik prensipi icabı okullarda doğrudan doğruya din tedrisatı yapılamaz, fakat acaba burada dahi, muayyen bir mezhebe bağlılık mevzuubahs olmaksızın, insanda insiyakî olarak mevcut din duygusu bir dereceye kadar terbiye edilemez mi? Akla hürmetle birlikte serbestçe aranan ve samimiyetle kabul edilen iman aşkı, insanlık şerefine hürmet ve zamanımızda dahi nâdir ve zaru'f bir fazilet olan müsama-hakârlık öğretilemez mi? Her halde, öğretim ve eğitime hâkim olan lâiklik prensibinin bugünkü cemiyet hayatında dahi dinin tesirini ve işgal ettiği mühim yeri inkâra kadar götürmemesi doğru olur; zira, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, lâyikile terbiye edilmeyen din duygusu, bilhassa münevverleri az olan kitlelerde, her bakımdan istismara müsait tehlikeli bir unsur teşkil eder. Nitekim siyâsî sahada bunun misalleri görülmüştür.

Çok defa gelişigüzel savrulan yobazlık, gericilik ithamları karşısında âdeta din ve dinî terbiye mevzularının ele alınmasında bir çekingenlik hâsıl olmuştur. Halbuki bu çekingenlik de, maalesef sâdece cahil kitleyi istismar edebilmek için onu karanlıkta bırakmak isteyenlerin işine yaramaktadır. Binaenaleyh, bugün dahi, her şeye rağmen, din mevzuunun ortaya koyduğu tekmil meseleler üzerinde cesaret, ciddiyet ve bitaraflıkla düşünmek zarureti vardır; zira bir milletin manevî kalkınması, dini ve din duygusunu inkâr ve ihmal etmekle değil, bilâkis yanlış inanç ve hurafelerle mücadele etmek ve ona bu mevzuda da doğru yolu göstermekle mümkün olur.